

вписувалися в комуністичну модель духовності, ставлення до людини, як «гвинтика» у величезному державному механізмі. Антирелігійна боротьба у досліджуваній період деморалізувала суспільство, різко понизила рівень духовності та гуманістичних засад. Однак, попри всі намагання владних органів призупинити поширення протестантських громад, вони з року в рік зростали і набували все більшої кількості прихильників.

1. Єленський В. Є. Морозна «відлига». Про антицерковну кампанію кінця 50-х – початку 60-х років // *Маршрутами історії / уряд. Ю. І. Шаповал. – К., 1990. – С. 271–285 та ін., Меркатун І. П. Антирелігійна кампанія 50–60-х років на Україні // УІЖ. – 1991. – № 10. – С. 70–76.*
2. Баран В.К. Україна: новітня історія (1945–1991 рр.) / В.К. Баран. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. – 670 с.
3. Пащенко В. Православ'я в новітній історії України / В. Пащенко. – Полтава, 2001. – Ч. 2.
4. Бондарчук П. Релігійна поведінка православних віруючих в Україні (середина 40-х – середина 80-х рр.) / П. Бондарчук // *Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика. – К., 2005. – С. 283–308 с.; Борщевич В. Православна церква в Україні в ХХ ст. сучасна вітчизняна історіографія проблеми / В. Борщевич, А. Киридон // *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного пед. ун-ту, 2001. – С. 710–715; Яроцький П. Перебудова і віруючі: (Соціологічні дослідження) / П. Яроцький // *Під прапором ленінізму. – 1990. – С. 64–69. Милуць В. І. Волинська духовна семінарія в Луцьку (1946–1964 рр.) / В.І. Милуць. – Рівне, 2001; Моренчук А.А. Релігійні процеси в Україні у 1953–1964 роках (на матеріалах західних областей): автореф. дис. канд. іст. наук: 09.00.11 / А.А. Моренчук; Національний ун-т «Острозька академія» – Острог, 2006. – 20 с.; Рожко В. Православні монастирі глибокого Полісся / В. Рожко. – Луцьк, 1999.***
5. Любащенко В. Історія протестантизму в Україні: курс лекцій / В. Любащенко. – Л., 1995; Решетников Ю. Обзор истории Евангельско-баптистского братства на Украине / Ю. Решетников, С. Санников. – Одесса, 2000.
6. Державний архів Волинської області (далі – ДАВО). – Ф. 393. – Оп. 2. – Спр. 114.
7. ДАВО. – Ф. 393. – Оп. 4. – Спр. 1.
8. ДАВО. – Ф. 605. – Оп. 2. – Спр. 40.
9. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 3649.
10. ДАВО. – Ф. 393. – Оп. 2. – Спр. 227.
11. ДАВО. – Ф. 393. – Оп. 2. – Спр. 211.
12. ДАВО. – Ф. 393. – Оп. 2. – Спр. 211.
13. ДАВО. – Ф. 393. – Оп. 3. – Спр. 39.
14. ДАВО. – Ф. 393. – Оп. 2. – Спр. 154.
15. ДАВО. – Ф. 605. – Оп. 2. – Спр. 40.
16. ДАВО. – Ф. 393. – Оп. 2. – Спр. 216.
17. ДАВО. – Ф. 393. – Оп. 2. – Спр. 205.
18. ДАВО. – Ф. 393. – Оп. 2. – Спр. 216.

О.Г. Перехрест

ВІДБУДОВА ТА НАЛАГОДЖЕННЯ РОБОТИ КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКИХ ЗАКЛАДІВ В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ В 1943–1945 РР.

Розкрито відбудову та налагодження функціонування культурно-просвітницьких закладів в українському селі в 1943–1945 рр. Проаналізовано результати відбудовних робіт вказаних закладів, основні напрямки діяльності сільських будинків культури, клубів та бібліотек, здобутки та проблеми у справі задоволення ними культурно-просвітницьких потреб сільського соціуму, стан та заходи щодо забезпечення сільських мешканців періодичною пресою, радіомовленням та кінообслуговуванням.

Ключові слова: культурно-просвітницькі заклади, сільські будинки культури та клуби, бібліотеки, хати-читальні, кадри культуртрейнерів, періодична преса, радіомовлення, кінообслуговування.

In this paper the new methodological positions in the process of rebuilding and adjusting of cultural and educational institutions are shown in the Ukrainian village during 1943–1945. It was analyzed the results of recovery operations of the mentioned institutions, the main activities of the rural houses of culture, clubs and libraries, achievements and challenges in meeting their cultural and educational needs of rural society, the state and measures to ensure villagers periodicals, radio and cinema service.

Key words: cultural and educational institutions, rural houses of culture and clubs, libraries, reading rooms, houses, pictures of the cultural workers, periodicals, radio, cinema service.

Одним із основних завдань у справі відродження соціальної інфраструктури українського села в післявоєнний період була відбудова та налагодження роботи культурно-просвітницьких закладів. Однак ця проблема у вітчизняній історіографії на цей час одержала лише фрагментарне висвітлення, до того ж в основному на регіональному рівні [1]. З огляду на вказане метою публікації є аналіз значених процесів з нових методологічних позицій у загальноукраїнському масштабі.

Війна та окупація завдали сільським культурно-просвітницьким закладам великих руйнувань і збитків. В Україні було знищено близько 8 тис. сільських клубних закладів, понад 14 тис. сільських бібліотек [2, 172; 3, 57, 152]. Приміщення тих закладів, що уцілили, були занедбані, їхнє облаштування, інвентар та книжкові фонди було знищено. Характерною особливістю відбудовного процесу в цій сфері соціальної інфраструктури села була підвищена увага з боку керівних компартійних і державних владних структур, котрі розглядали культурно-просвітницькі заклади як важливий інструмент політичного та ідеологічного впливу на селянські маси. Про це свідчить ухвалення ними спеціальних директивних документів та пильна увага до виконання визначених ними завдань. Так, уже в березні 1943 р. ЦК ВКП(б) ухвалив Постанову «Про розгортання мережі політпросвітницьких закладів у визволених від німецьких загарбників містах і селах», а в серпні 1943 р. Постанову «Про заходи щодо посилення культурно-просвітницької роботи в районах, звільнених від німецької окупації», які зобов'язували місцеві партійні й радянські органи в найкоротші терміни налагодити випуск газет і журналів, відновити в сільській місцевості радіомережу, клуби, бібліотеки та хати-читальні [4, 432; 5, 332]. Того ж року РНК СРСР ухвалив Постанову «Про заходи з відбудови кіномережі в містах і районах, звільнених від німецької окупації» [6, 43]. У подальшому було ухвалено ще низку, зокрема на республіканському рівні, інших директив, які зосереджували увагу місцевих органів влади на вирішенні питань, пов'язаних з відбудовою матеріально-технічної бази та організації ідеологічної й культурно-масової роботи в сільській місцевості.

Однак, як і в більшості інших випадків, постановка зверху відповідальних завдань, не супроводжувалася виділенням відповідних матеріальних і фінансових ресурсів. То ж будівництво нових та ремонт уцілих культурно-просвітницьких закладів, виготовлення

меблів та заготівля палива для них мали здійснювати своїми силами і коштом сільські ради та колгоспи. Ті ж, у свою чергу, зробити це могли лише на громадських засадах, проводячи суботники, недільники та загальносільські толоки. Масовим явищем було створення добровільних комсомольсько-молодіжних бригад для проведення відновлювальних робіт на вказаних об'єктах. У багатьох селах під клуби, бібліотеки та хати-читальні пристосовувалися звичайні хати.

Позитивні результати у відбудові культурно-просвітницьких закладів досягалися тоді, коли до цього відповідально ставилися керівники села і господарств, які мали реальні можливості допомагати справі. Наприклад, у Дніпропетровській області в селі Нова Підгородня Межівського району відбудовою сільського клубу опікувався голова колгоспу «13 років Жовтня» Топчик, який вишукав будівельні матеріали та виділив необхідну кількість тяглової сили, унаслідок чого клуб був відновлений у стислі строки. У сусідньому селі Гаврилівці роботу з відбудови сільського клубу очолював секретар територіальної парторганізації Деробас, який теж зумів мобілізувати необхідні ресурси для відбудови закладу. Водночас в області непоодинокими були інші факти. Так, голова Водянської сільської ради Юр'ївського району частину призначених для ремонту сільського клубу коштів витратив на ремонт власного кабінету. А голова колгоспу ім. Петровського села Кіровка Томаківського району приміщення червоного кутка використовував під свою квартиру. Були випадки, коли через відмову сільських керівників надати допомогу зривалися культурні заходи. Так, у селі Мотронівка Верхньодніпровського району тієї ж області молодь, відремонтувавши своїми силами сільський клуб, підготувала виставу, музичні та хорові номери, однак довгоочікуваний концерт не відбувся, бо голова колгоспу відмовився виділити гас для освітлення [7, 47].

Уже на початок липня 1944 р. у звільнених на цей час областях України було відновлено роботу 120 районних і сільських будинків культури, 399 районних, 3914 сільських і 1543 колгоспних клубів, 4580 хат-читалень, 1884 червоних кутків [8, 123]. А на початок 1945 р. у сільських населених пунктах республіки вже функціонувало 14 593 клубних закладів із 21 852 наявних у довоєнний період (тобто 66,8%), причому в західних областях їх було навіть більше, ніж до війни [9, 105, 151 зв.]. Після закінчення війни робота з відновлення сільських клубів активізувалася, однак на кінець 1945 р. ще багато сіл залишалися без цих закладів. Більшість відновлених клубів мали слабку матеріальну базу. Обстеження, проведене в областях республіки в квітні 1945 р., засвідчило, що кожний третій сільський клуб розташовувався в малопристосованих приміщеннях. У багатьох клубах були відсутні кімнати для гурткової роботи та зали для глядачів, меблі, навіть стільці та лави для сидіння, музичні інструменти, настільні ігри тощо. З настанням холодів через відсутність опалення чимало клубів взагалі припиняли роботу. Були й такі клуби, які значилися лише на папері.

До того ж значна частина клубних приміщень використовувалася не за призначенням: під зерносховища, колгоспні комори, контори, стайні, житло та ін. Наприклад, у 19 районах Полтавської

області було зафіксовано 80 таких випадків, у Кіровоградській області – 50 [9, 150], масово таке практикувалося в селах Харківської та Херсонської областей [10; 11; 12, 119–120]. Подібне спостерігалось й в інших областях. У зв'язку з поширенням такої практики голова РНК УРСР М. С. Хрущов восени 1945 р. змушений був надіслати головам облвиконкомів спеціального листа, в якому вимагав негайно вжити заходи щодо припинення нецільового використання клубних приміщень й організації в них культурно-масової роботи, а керівників та місця, які допускати такі порушення, притягати до суворой відповідальності [9, 151]. Однак, як показали подальші події, навіть таке суворе застереження з центру не мало суттєвого впливу на практику використання клубних приміщень не за призначенням. Більшість керівників господарств розуміли, що вони чинять не правильно, але змушені були через відсутність громадських господарських приміщень та житла в сільських погорільцях вдаватися до таких дій.

Упродовж 1945 р. ситуація з матеріальним забезпеченням та організацією роботи клубних закладів поступово дещо поліпшувалася, особливо це стало відчутним після закінчення війни, що було пов'язано з виділенням деяких коштів для їхніх потреб, передачею частини майна військових частин для цивільних потреб, організацією випуску музичних інструментів та радіообладнання на підприємствах республіки, поверненням із евакуації та з фронту культпрацівників.

Важливою складовою роботи сільських клубів була організація гуртків художньої самодіяльності. Художня творчість приваблювала сільських мешканців, особливо молодь, яка потребувала реалізації своїх здібностей та духовних потреб. Слід зазначити, що тогочасна влада сприяла відродженню гурткової роботи мистецького спрямування, вбачаючи в ній важливий засіб ідеологічного впливу на селянські маси. Уже в серпні 1945 р. в Україні нараховувалося 18 тис. гуртків художньої самодіяльності (із 40 тис. наявних до війни), у яких різними видами художньої творчості займалися 250 тис. осіб. Найбільшою популярністю користувалися драматичні та хорові гуртки, яких при клубах діяло відповідно 7500 і 6600; музичних гуртків було 3000, танцювальних – 1500, інших – 438 [13, 17 зв.].

Аматорські художні колективи по декілька разів на рік виступали з виставами та концертами перед своїми односельчанами. Наведемо лише один типовий приклад. У селах Катеринопільського району Київської області (нині Черкаської) наприкінці 1945 р. функціонувало 44 колективи художньої самодіяльності (23 драматичні гуртки, 10 духових та 2 струнні оркестри, 9 хорів), в яких брали участь близько 600 осіб.

У 1945 р. учасники цих колективів художньої самодіяльності 536 разів виступали з концертами та виставами перед земляками [7, 73]. Кращі аматорські колективи брали участь у районних та обласних олімпіадах художньої самодіяльності, а їх переможці – у республіканській олімпіаді. Так, у вересні–жовтні 1944 р. сільські та районні огляди художньої самодіяльності були проведені в Кіровоградській області, у яких взяли участь 2100 учасників у складі колективів і 324 індивідуальних виконавців. Переможці

районних олімпіад отримали премії 1 тис. крб. А в обласній олімпіаді художньої самодіяльності Кіровоградщини, яка відбулася 14–18 жовтня 1944 р., взяла участь 32 колективи і 105 окремих виконавців – усього 478 учасників з 27 районів. На обласній олімпіаді художньої самодіяльності Київщини, яка відбулася в листопаді 1944 р., виступили 12 колективів і 76 окремих виконавців з 16 районів – усього 214 сільських аматорів [7, 78].

Через відсутність приміщень та книжкового фонду повільно відновлювалася в сільській місцевості мережа бібліотек. На початок 1945 р. у республіці із 16 835 довоєнних сільських бібліотек відновили роботу лише 2635 (15,7%), книжковий фонд яких становив усього 7,0% від довоєнного (810,9 тис. примірників проти 11 566,6 у 1940 р.). У середньому на одну бібліотеку припадало по 307,7 примірників літератури. Але ж реальністю було те, що більшість літератури зосереджувалася в районних бібліотеках, тоді як у сільських бібліотеках книжковий фонд був незначним. Наприклад, у багатьох селах Кіровоградської області книжковий фонд бібліотек нараховував не більше 15–20 примірників [3, 57, 152; 8, 239]. У Полтавській області в перший повоєнний рік на 100 сільських мешканців припадало лише по 4 книги [14, 31]. Водночас у багатьох районних бібліотеках книжковий фонд був також мізерним. Наприклад, у Тальнівському районі Київської області працювала тільки одна районна бібліотека, книжковий фонд якої нараховував 500 примірників [15, 5–6], а в єдиній у Ротмістровському районі цієї ж області районній бібліотеці книжковий фонд складався лише з 137 примірників [16, 9].

До кінця 1945 р. кількість відновлених сільських бібліотек зросла до 3,5 тис., а кількість наявних у них примірників літератури збільшилася приблизно в 1,5 рази [17, 629–630]. Більшість бібліотек розміщувалися у малоприспособлених приміщеннях, а основним джерелом комплектування фондів було виявлення уцілілих бібліотечних книг та передача книг населенням. Так, наприклад, населення Золотоніського району Полтавської області передало до бібліотек близько 50 тис. книг [18, 32]. У селах, де не було відновлено роботу бібліотек, читачі періодично обслуговувалися пересувками від районних бібліотек.

Складною була проблема з кадрами культпрацівників на селі. Навіть станом на кінець 1945 р. серед завідувачів сільських клубів, бібліотек і хат-читалень 4439 мали початкову освіту й вперше працювали на цій посаді, а в 722 закладах взагалі були відсутні керівники [7, 56]. До того ж значна частина керівників сільських культурно-просвітницьких закладів не мали фахової освіти. Ситуацію з кадрами культпрацівників на селі ускладнило здійснене в лютому 1945 р. відомче перепідпорядкування культурно-просвітницьких закладів з Народного комісаріату освіти до новоутвореного Комітету у справах культурно-просвітницьких закладів, унаслідок чого культпрацівників було знято з постачанням й для них відмінили чинні для працівників освітньої сфери пільги. Тому вчителі, які працювали в сільських культурно-просвітницьких закладах, намагалися перейти на роботу до школи, щоб зберегти за собою нормоване забезпечення, педагогічний стаж та інші пільги. У багатьох випадках ті працівники, які залишилися на клубній та бібліотечній роботі, не затримувалися на своїх посадах через погане

матеріальне забезпечення й при першій нагоді переходили на іншу роботу. При комплектації кадрів сільських культпрацівників мало місце призначення на роботу випадкових і несумлінних осіб. Нестача кваліфікованих спеціалістів негативно позначалася на рівні проведення на селі культурно-масової роботи.

В означений період сільські клуби та бібліотеки, разом з школами, були осередками культурно-просвітньої роботи на селі, виконували інформаційні й виховні функції, суттєво впливали на формування громадської думки, настроїв та загальної культури сільських мешканців. Клуби були також місцем їхнього дозвілля та спілкування. З огляду на це центральні та місцеві компартійні структури відводили сільським культурно-просвітницьким закладам насамперед роль провідників компартійної ідеології та політики й тримали їхню діяльність під постійним контролем, регламентували зміст та форми й методи роботи, рішуче присікали будь-які відступи від офіційно визначених напрямків у культурно-просвітньому процесі. Сформульовані в директивних партійних документах й конкретизовані ЦК КП(б)У та місцевими партійними комітетами відповідно до потреб часу та обставин завдання становили основу розроблених республіканськими та регіональними культурно-просвітніми відомствами інструктивно-методичних матеріалів та рекомендацій щодо організації клубної та бібліотечної роботи на селі, проведення на їх базі культурно-масових та інших заходів. Варто зауважити, що вони містили й чимало слушних практичних порад і необхідних методичних рекомендацій, які були корисними для сільських культпрацівників з огляду на недостатню освітньо-фахову кваліфікацію багатьох з них. А регламентації щодо переліку та змісту заходів, які повинні були проводити клуби та бібліотеки, зокрема репертуару художньої самодіяльності, унеможлилювали проникнення в сферу культурного обслуговування сільського населення проявів аморальності, вульгарщини та хамства, а також певною мірою сприяли залученню селянських мас до історії та традицій свого народу, української літературної та культурно-мистецької скарбниці.

Поряд з виконанням своїх прямих функцій, сільські культурно-просвітницькі заклади використовувалися компартійно-радянськими органами як опорні пункти для проведення заходів політичного та агітаційно-пропагандистського характеру з метою мобілізації селян на виконання партійних та урядових рішень, утвердження комуністичної ідеології, прославлення Комуністичної партії й Сталіна, роз'яснення переваг соціалістичного способу життя й критики міжнародного імперіалізму та ін. Здійснювалося це шляхом проведення політінформацій, спеціальних лекцій та бесід, занять в гуртках з вивчення партійних документів, промов і статей Сталіна, використання тематично спрямованої наочної агітації, колективних читань офіційних матеріалів з газет, перегляду виступів агітбригад та інших видів масово-політичної роботи.

Важливим напрямком роботи сільських культурно-просвітницьких закладів вважалася також пропаганда науково-природничих, агрозоотехнічних та медико-санітарних знань. До проведення перерахованих заходів залучалися вчителі, бібліотекарі, сільські спеціалісти, партійно-комсомольський актив, військові політпрацівники,

направлені з обласних і районних центрів партійні та радянські функціонери, лектори, пропагандисти та доповідачі. Так, наприклад, у 1945 р. Дніпропетровський обком КП(б)У направив із міст в села області терміном на 2 місяці 500 агітаторів і пропагандистів та 630 доповідачів з числа партійно-радянського активу, які виступали перед селянами з розробленими обкомом доповідями на теми: «Поточний момент і завдання колгоспного селянства», «Сила колгоспного ладу», «Берлінська конференція трьох держав», «Партія Леніна – Сталіна – натхненник перемог радянського народу у Великій Вітчизняній війні», «Японського агресора розгромлено» [19, 14]. У Корсунь-Шевченківському районі Київської області до агітаційно-пропагандистської роботи райкомом партії було залучено 944 агітатори, у т.ч. 414 учителі, 68 агрономів, 48 медпрацівників, 132 демобілізовані воїни Червоної армії, 282 радянсько-колгоспні активісти; з них 112 були членами і кандидатами в члени ВКП(б), 149 – комсомольцями. На кінець 1945 р. у районі було організовано 775 двадцятихаток, в яких було проведено понад 6560 масово-політичних заходів – лекцій, бесід, політзанять, читок газет, в яких взяли участь близько 31 тис. селян [20, 1–2]. Подібне мало місце й в інших областях України. Однак варто зауважити, що в багатьох випадках, через слабку підготовленість доповідачів із числа місцевого активу, лекційно-пропагандистські заходи мали формальний характер.

У практичній роботі культурно-просвітницьких закладів поширеним явищем було переважання проведених масово-політичних заходів над кількістю культурно-масових заходів. Наприклад, у клубах уже названого Корсунь-Шевченківського району в рамках розгорнутої в кінці 1945 р. кампанії з підготовки до виборів у Верховну Раду в 1946 р. було проведено 540 масово-політичних заходів, тоді як концертів, вистав, вечорів відпочинку тощо – 245 [20, 1–2].

Важливим джерелом одержання інформації для сільського населення, а для влади – засобом впливу на нього була періодична преса. У визволених регіонах відразу ж вживалися заходи щодо організації видання обласних та районних газет й уже невдовзі розпочиналося їх друкування. Усі обласні газети були органами обкомів КП(б)У та обласних рад депутатів трудящих, а районні – органами райкомів КП(б)У та районних рад депутатів трудящих. Через відсутність належної поліграфічної бази, яка майже повністю була знищена або вивезена окупантами, та паперу тиражі місцевих газет, особливо в перші місяці після визволення, були невеликими. Так, наприклад, у Полтавській області, де окупанти знищили поліграфічну базу в 19 районах, у листопаді 1943 р. друкування 18 районних газет здійснювалося накладом лише 500 примірників 2 рази на тиждень, а у 8 районах друкування районних газет не відновилося через відсутність паперу [8, 76–77]. Навіть відновлений з 1 березня 1944 р. випуск драбівської районної газети цієї ж області здійснювався накладом 750 примірників, з яких сільські читачі отримували 650 примірників. До речі, в 1944 р. у села цього району також надходило 333 примірники центральних і республіканських газет та 169 примірників обласної газети [21, 71–72]. У Дніпропетровській області на кінець 1945 р. тиражусіх

районних газет становив лише 47 тис. примірників [22, 29]. Подібне мало місце й в інших областях України.

За таких обставин газети в основному отримували сільради, контори господарств, клуби, бібліотеки, школи, а от індивідуальна підписка на періодичні видання в сільській місцевості навіть у кінці 1945 р. була рідкістю. Крім обмежених тиражів, причиною цього була й відсутність коштів у селян, тому передплатниками газет були лише окремі вчителі та сільські керівники й спеціалісти. Пересічний же селянин міг прочитати газету лише в сільській бібліотеці, клубі та хатах-читальнях, які за вказівками партійних органів були створені в усіх сільських населених пунктах, при цьому у великих селах їх було створено по 5–6. Широко практикувалося проведення голосних читок матеріалів з газет у клубах, бібліотеках, хатах-читальнях, червоних кутках колгоспів і радгоспів, по десяти- та двадцятихатках, у перервах під час польових робіт. Газети вивішувалися на стендах, розміщених біля сільрад, контор колгоспів і радгоспів, або ж у центрі села.

Якщо з центральних і республіканських газет селяни дізнавалися про події на фронті, в СРСР, республіці та в світі, знайомилися з рішеннями Комуністичної партії та союзного й республіканського урядів, то на шпальтах місцевих періодичних видань, поряд з такою ж інформацією у скороченій редакції, головна увага приділялася висвітленню питань організації та ходу сільськогосподарського виробництва в регіоні, заготівель хліба та іншої рослинницької й тваринницької продукції, пропаганді передового досвіду в роботі колгоспів, радгоспів, МТС, бригад, ланок та окремих селян-передовиків колгоспно-радгоспного виробництва. Обов'язковою була публікація в обласних газетах статистичних зведень про виконання планів та зобов'язань у розрізі по районах, а в районних газетах – по кожному господарству району. Зі сторінок обласних і районних газет сільські читачі дізнавалися про хід відбудовних робіт у виробничій та соціальній інфраструктурі сіл області чи району, роботу закладів освіти, охорони здоров'я та культури, участь трудящих регіону в акціях на допомогу фронту та постраждалим під час війни. При цьому всі матеріали такого змісту мали ідеологічне спрямування й подавалися в позитивному плані й під мобілізуючими назвами та гаслами. Практикувалася також публікація критичних матеріалів про негативні явища в житті регіонів, недоліки в роботі окремих керівників, зловживання та порушення радянських законів, викривалися порушення трудової дисципліни, бракороби, ледарі та ін. Разом із тим в газетах практично були відсутні матеріали з неофіційною інформацією про події в регіоні, з побутовими та господарськими порадами. Типовим явищем було надходження газет до сільського читача через 5–6, а той і більше днів з моменту їх друкування.

Відразу ж після визволення регіонів здійснювалися заходи щодо відновлення в сільських населених пунктах радіомовлення. Однак через слабку матеріально-технічну базу районних радіовузлів – основної ланки в цій справі – сільська радіофікація проводилася повільно. Наприклад, у кінці 1943 р. Драбівський районний радіовузел зв'язку Полтавської області мав 261 діючу радіоточку, з них у селах – 43 [21, 71–72], а в сусідньому Золотоніському районі

навіть у кінці 1944 р. (через 15 місяців після визволення) районний радіовузол через погану технічну оснащеність обслуговував лише районний центр і 5 сільських рад [23, 7]. Подібна ситуація мала місце й у більшості інших визволених регіонів. Лише після закінчення війни технічна оснащеність місцевих радіовузлів поступово покращувалася за рахунок надходження апаратури від військових частин та з трофейних фондів, а також виробленої на відбудованих та переведених на випуск мирної продукції підприємствах. Радіофікації сіл сприяло й відновлення у сільській місцевості дротяних ліній зв'язку, по яких здійснювалася трансляція радіопередач. Уже до кінця війни майже в усіх селах республіки радіомовлення було поновлено. Загальний обсяг радіомовлення до кінця 1945 р. був доведений до 13 годин 36 хвилин на добу, що перевищило довоєнний показник [8, 229–230]. Більшість селян мали змогу слухати радіопередачі з устанавленого на майдані в центрі села гучномовця, а також у сільських клубах, бібліотеках та хатах-читальнях у випадках їхньої радіофікації, а от у селянських оселях радіоточка була великою рідкістю.

На початку відбудови з великими труднощами вирішувалося питання кінообслуговування сільського населення. Поставлене у березні 1944 р. ЦК ВКП(б) завдання забезпечити демонстрацію кінофільмів у кожному селі не рідше одного разу на місяць [24, 513–520] у республіці не виконувалося через відсутність необхідної кількості кіноустановок, приміщень для демонстрації кінофільмів та кадрів кіномеханіків. Під час окупації була цілковито зруйнована й розграбована апаратура стаціонарної та пересувної кіномережі, яка обслуговувала колгоспи, радгоспи й МТС [8, 85]. Станом на кінець 1944 р. у селах республіки нараховувалося лише 404 кіноустановки (що становило 10,9% від їхньої кількості – 3718 на початку 1941 р.) [3, 56, 151], з яких близько половини працювали стаціонарно. У зв'язку з цим демонстрація кінофільмів на селі була великою рідкістю. За даними Управління кінофікації УРСР, протягом 1944 р. в 64% сіл республіки кінофільми не демонструвалися жодного разу або демонструвалися 1–2 рази на рік [12, 121].

З метою кінообслуговування селян періодично вдавалися до використання кінопересувок та проведення за їх допомогою своєрідних кінофестивалів. Наприклад, у березні 1944 р. у Сталінській області за допомогою 17 кінопересувок кінофільми переглянули 12 208 сільських мешканців, у травні 1944 р. у Ровенській області – 47 тис., а в Кіровоградській області в рамках триденного кінофестивалю – 10 тис. селян [12, 120].

Однак такі заходи кардинально поліпшити кінообслуговування населення в сільській місцевості не могли, й загальний стан повсякденного функціонування кіномережі повоєнного села залишався незадовільним. Поряд з недостатньою кількістю кіноапаратури та кадрів кіномеханіків, на якості кінообслуговування негативно позначилася також зношеність апаратури та відсутність запчастин для її ремонту, низький рівень виконавської дисципліни багатьох сільських кіномеханіків, які свої обов'язки виконували, як правило, на тимчасових засадах або за сумісництвом, мали низьку технічну підготовку. Системний характер мали порушення графіків завезення й демонстрування кінофільмів.

Через зношеність фільмокопій стрічки під час демонстрації часто рвалися, зникав або зовсім був відсутній звук, інколи відсутніми були окремі частини фільмів. Нерідко через несправність апаратури демонстрування кінофільму припинялося взагалі.

Вважаючи кіно важливим засобом ідеологічного впливу на свідомість сільського населення, владні структури вдавалися до заходів, які могли б поліпшити стан справ з кінообслуговуванням на селі. Саме цим було зумовлене прийняття Раднаркомом УРСР 14 березня 1944 р. постанови «Про заходи щодо поліпшення кінообслуговування населення УРСР» [25, 21], якою перед виконкомоми обласних Рад ставилося завдання прискорити процес відновлення сільської кіномережі та організації роботи сільських кіноустановок, забезпечити кваліфіковане керівництво сферою кінообслуговування сільського населення. З цією метою належало розукрупнити міжрайонні відділи кінофікації й організувати райвідділи кінофікації в усіх районах республіки та зміцнити їх в організаційно-господарському відношенні з тим, щоб вони стали основною ланкою, яка мала забезпечити відновлення й якісну роботу сільської кіномережі. З метою стимулювання й закріплення кадрів сільських кіномеханіків передбачалося включення їх на постачання за нормами другої категорії, встановлених для робітників промисловості. Та вже невдовзі, переконавшись у повільному й неповному виконанні вимог вказаної постанови та подальшому перебуванні кіномережі села в занедбаному стані, про що свідчили наведені вище факти, Раднарком УРСР спільно з ЦК КП(б)У 11 жовтня 1944 р. приймають ще одну, на цей раз більш конкретну й категоричного характеру Постанову «Про поліпшення роботи сільських кіноустановок», якою вся справа кінофікації села покладалася на Управління кінофікації при РНК УРСР та його обласні й районні органи. У розпорядження останніх у п'ятиденний строк передавалися, без права подальшого вилучення, усі діючі та недіючі кіноустановки районних та сільських клубів. Управління кінофікації зобов'язувалися до 1 січня 1945 р. провести ремонт кіноапаратури та забезпечити високоякісну демонстрацію кінофільмів, а електростанції та кіноапаратуру, що знаходилися у райцентрах сільського типу на стаціонарі, належало використовувати протягом 2–3 днів на тиждень для обслуговування сіл району.

Держкомітет з прокату кінофільмів зобов'язувався створити в кожній обласній прокатній конторі сільський фільмофонд з кращих радянських фільмів та постачати сільські кіноустановки кінофільмами високої технічної якості, а при одержанні двох або більше копій кінофільмів нових назв одну копію пускати в прокат винятково на сільські кіноустановки. З метою забезпечення безперебійного постачання сільських кіноустановок фільмами відновлювалася мережа міжрайонних прокатних пунктів. Задля підвищення відповідальності за доручену ділянку роботи завідувачі райвідділів кінофікації були включені до номенклатури обкомів КП(б)У. На обкоми партії та обласні управління кінофікації покладалася завдання в місячний строк укомплектувати райвідділи кінофікації відповідальними і кваліфікованими працівниками. Постанова також зобов'язувала заслухати на засіданнях виконкомів обласних і районних рад та

обкомів і райкомів КП(б)У питання про кінообслуговування сільського населення і організаційно-господарське зміцнення райвідділів кінофікації та сільських кіноустановок та проінформувати до 1 грудня 1944 р. РНК УРСР і ЦК КП(б)У про стан кінообслуговування сільського населення в областях [8, 146–148].

Оперативно організоване на місцях виконання визначених постановою завдань, яке відбувалося уже в умовах визволеної України, незабаром почало, хоч і повільно, давати позитивні результати. До закінчення війни кількість сільських кіноустановок збільшилася до 824 [12, 120], що становило вже 22,2% довоєнного рівня, було проведено ремонт непрацюючих установок, активніше використовувалися для демонстрації кінофільмів у селах кінопересувки, у т. ч. пересувні електростанції та апаратура районних клубів та будинків культури, покращувалося забезпечення сільської кіномережі прокатними фільмокопіями, якіснішими ставали кіносеанси. Упродовж 1945 р. у сільській кіномережі було проведено 101 368 кіносеансів, під час яких кінофільми переглянули 11 771,7 тис. глядачів (у т.ч. у західних, Ізмаїльській та Закарпатській областях – 14 715 кіносеансів і 1501,0 тис. глядачів). Однак за показниками кінообслуговування село значно відставало від міста, де того року було проведено 288 708 кіносеансів, на яких були присутніми 66 415,1 тис. глядачів (у західному регіоні відповідно 71 996 і 12 213,0 тис. глядачів) [8, 258].

Кінорепертуар, який пропонувався сільській аудиторії, був ідеологічно спрямований, у ньому переважала військово-патріотична тематика, яка покликана була формувати в той важкий час моральний оптимізм і готовність самовіддано працювати заради остаточної перемоги над нацизмом та найшвидшого подолання наслідків війни. За відсутності репертуарної альтернативи мешканці села з великим інтересом переглядали пропоновані їм кінофільми, зокрема, особливою популярністю користувалися кінофільми «Чапаєв», «Щорс», кадри кінохроніки та документальні стрічки, де показувалися наступальні переможні операції Червоної армії, хронікально-документальні кіножурнали «Наша Советская Родина», «Радянська Україна», «Новини дня», які з традиційним для того часу пафосом інформували про події в республіці, СРСР та за кордоном.

Підсумовуючи викладене, варто зазначити, що в 1943–1945 рр. в Україні було зроблено чимало щодо відновлення та налагодження функціонування культурно-просвітницьких закладів. Проте через відсутність коштів, недостатнє забезпечення матеріальними й трудовими ресурсами, державну політику щодо пріоритетності відбудови виробничої сфери їх відродження в умовах війни значною мірою здійснювалося на громадських засадах і нерідко зводилося лише до відновлення найелементарніших їх функцій.

1. Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941–1945 рр.: у 3 т. – К.: Політвидав України, 1967. – Т. 3. Радянська Україна в завершальний період Великої Вітчизняної війни (1944–1945 рр.) / [авт. кол.: М. О. Буцько, М. М. Власов, П. І. Денисенко та ін.]. – 455 с.; Рибак І. В. Соціальна інфраструктура українського села: зміни, труднощі, проблеми (20 – поч.

90-х рр. ХХ ст.) / І. В. Рибак. – К.: Рідний край, 1997. – 165 с.; Рибак І. В. Соціально-побутова інфраструктура українського села (1921–1991 рр.): наук. видання / І. В. Рибак. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2000. – 304 с.; Михненко А. М. Донбас в роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945) / А. М. Михненко. – Донецьк: Юго-Восток, 2000. – 152 с.; Терещенко Т. В. Розвиток бібліотечної мережі в українському селі в період відбудови народного господарства (1943–1950 рр.) / Т. В. Терещенко // Український селянин: зб. наук. статей. – Черкаси, 2002. – Вип. 6. – С. 47–49; Терещенко Т. В. Відбудова сільських культурно-освітніх установ у 1943–1950 рр. (на матеріалах Центральної України) / Т. В. Терещенко // Історія України. Маловідомі імена, події, факти: зб. статей. Вип. 26. – К., 2004. – С. 353–366; Терещенко Т. В. Соціально-побутова сфера села центральних областей України в період відбудови (1943–1950 рр.): дис. ... канд. іст. наук / Т. В. Терещенко; Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького. – Черкаси, 2007. – 249 с.; Шамрай О. Г. Культурно-освітні процеси в сільській місцевості Центральної України у 1943–1950 рр.: дис. ... канд. іст. наук / О. Г. Шамрай; Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького. – Черкаси, 2008. – 217 с. та ін.

2. Терещенко Т. В. Соціально-побутова сфера села центральних областей України в період відбудови (1943–1950 рр.) ...

3. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3987.

4. Історія Коммунистической партии Советского Союза: в 6 т. – М.: Политиздат, 1970. – Т. 5. – Кн. 1. – 724 с.

5. Украинская ССР в годы Великой Отечественной войны Советского Союза. Хроника событий. – К.: Политиздат України, 1985. – 618 с.

6. Кондакова Н. И. Некоторые вопросы идейно-политической работы партии в освобожденных районах (1943–1945 гг.) / Н. И. Кондакова // Вопросы истории КПСС. – 1970. – № 5. – С. 41–55.

7. Шамрай О. Г. Культурно-освітні процеси в сільській місцевості Центральної України у 1943–1950 рр. ...

8. Культурне будівництво в Українській РСР. Червень 1941–1950: зб. док. і матеріалів / упор. А. І. Бичкова, В. П. Даниленко, О. Г. Луговський та ін. – К.: Наукова думка, 1989. – 573 с.

9. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 1622.

10. Радянська Україна – 1944 – 26 вересня.

11. Надніпрянська правда. – 1944. – 27 вересня.

12. Рибак І. В. Соціально-побутова інфраструктура українського села (1921–1991 рр.) ...

13. Центральний державний архів вищих органів влади України. – Ф. 4762. – Оп. 1. – Спр. 3.

14. Народна освіта, наука і культура в Українській РСР. Статистичний збірник. – К.: Статистика, 1973. – 316 с.

15. Державний архів Черкаської області (далі – ДАЧО). – Ф. Р-1596. – Оп. 1. – Спр. 5.

16. ДАЧО. – Ф. Р-4429. – Оп. 1. – Спр. 13.

17. Народне господарство в Українській РСР в 1959 році. – 731 с.

18. Історія бібліотечної справи на Черкащині. – Черкаси, 2003. – 139 с.

19. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 1580.

20. ДАЧО. – Ф. Р-5033. – оп. 1. – Спр. 10.

21. ДАЧО. – Ф. П-229. – Оп. 1. – Спр. 2.

22. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 1580.

23. ДАЧО. – Ф. Р-630. – Оп. 1. – Спр. 34.

24. КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і Пленумів ЦК. – К.: Політвидав України, 1979. – Т. 7. – 574 с.

25. Культурне будівництво в Українській РСР. Найважливіші рішення Комуністичної партії і Радянського уряду (1917–1960 рр.): зб. док. – К.: Держполітвидав України, 1961. – Т. 2 (червень 1941–1960 рр.). – 664 с.